

Oknö

Natur

Mönsteråsviken avgränsas i söder av en osedvanligt lång och rakt avgränsad räcka öar som alla ligger så nära varandra att de mer eller mindre vuxit samman till en enda landmassa, vars yttersta spets i öster är Oknö. Dessa öar bildar den yttersta utlöparen på den långa Mönsteråsåsen, som har sin västra ände vid Alebo invid Lillån. Åsar, eller rullstensåsar som vi vanligen kallar dem, är rester av älvar som rann fram under den väldiga inlandsisen, i vilka väldiga mängder moränmaterial samlades och tumlades jämna. Mönsteråsåsen är en ås som ligger under högsta kustlinjen (HK), den högsta nivå ishavet eller -sjön nådde efter den senaste nedisningen. Stenmaterialet i en sådan ås har därför också slipats av havet, som genom ständigt vågskvalp även jämnat till själva åsprofilen. Mönsteråsåsen och därmed också Mönsteråsviken ligger som sig bör helt i inlandsisens reträttriktning.

Eftersom åsar är uppbyggda av sorterat moränmaterial, har de vanligtvis en ganska ensartad vegetation; tunna jordlager -som hårt dräneras av moränen- ger ofta gles tallskog med en hedartad undervegetation.

Det vi idag i kallar Oknö består egentligen två öar, Lillön och Storön, vilka genom uppgrundningen vuxit samman. Strax utanför Storön i öster ligger Oknöskär och förlänger öraden ytterligare. Lillön har sin förlängning i Ramsön. Mellan Storön och Lillön/Ramsön bildas en stor skyddad vik, Oknöviken. Genom att vara så lång, utgör Oknö såväl inneskärgård och fastlandsnära land som absolut ytterskärgård. Från stora delar av norra och östra Storön möter blicken nästan en fri horisont, himmel och hav utan konkurrens.

Historia

Förhistorisk tid

Grusåsar har under alla tider varit uppskattade av människor i olika syften. Ett förhistoriskt intresse för åsar och moränmark var som gravplats. Åskrönen var väl-dränerade och det var lätt att bygga stenkonstruktioner på dem. Automatiskt gav de också bra höjdlägen för gravarna, vilket under långa tider varit viktigt. Så finns också på Oknöskär såväl ett röse som en stensättning. Den sistnämnda är fem meter i diameter och ligger något nedanför öns högsta punkt. Röset däremot tronar med alla sina 12 meter i diameter på högsta punkten. Man diskuterar rösenas roll i det förhistoriska samhället (bronsålder – järnålder). Förutom att vara gravar eller minnesgravar, tycks de också haft funktion som gränsmärken/

revirmarkeringar och i havsbandet också som sjömärken. Röset på Oknöskär är vida synligt från sjösidan.

Namn

Betydelsen av Okn- är något oklar. Sannolikt går namnet tillbaka på ett äldre namn på ön; ukn bildat till ordet ok, som en beskrivning av öns rent geografiska form. Likaså är namnets ålder okänd. Spekulationer om att vissa skärgårdsnamn, som t ex Oknö, är äldre än byanamnen längs kusten, vilka ju i många fall är tydligt medeltida med slutled på -måla och -horva, har framförts. Man menar att det inte finns något som motsäger en ålder motsvarande ortnamn på -hem, -stad och -rum, vilka är erkänt förhistoriska.

Medeltid

Mönsterås var under medeltid en viktig handelsplats. I Lyckefjärd gick inomskärsleden, som fortsatte söderut via Drag på Nynäs och vidare tätt intill Gårö- och Lövölandet. Drag betecknar båtdrag, alltså en smal landremsa båtar kunde drag över istället för att segla en lång och kanske farlig omväg. Detta tillsammans med bl a många medeltida segelanknutna namn på platser och hamnar i trakten, visar att sjöfarten varit betydande under medeltid. Förbindelsen vid dragstället har säkerligen förhistoriska anor, vilket antyds av de förhistoriska gravarna i direkt anslutning till platsen. Nynäs-Draget har använts in i sen tid och varit lättare att begagna sig av än Oknöström, bara en kilometer längre österut - men uppgrundat och försumpat.

Oknö har först under 1900-talet blivit en egen jordregisterenhet, vilket betyder att landområdet inte varit ett eget hemman utan hört till någon stor gård i närheten. Denna ofria ställning gör att det inte finns källmaterial eller lantmäterikartor för just Oknö. Uppgifter om ön måste sökas i herrgårdens källor. Oknöns äldre historia är således mycket svårt att spåra.

Namnet knyter ju ön samman med Okneback, den stora gården på fastlandet rakt väster om Oknö, som under 1200-talet var ett skattehemman. 1292 donerade ägaren till Lilla Okneback allt han ägde i gården till hospitalet Norrabygd -med undantag av Oknö, Lövö och Väderö. Oknö var fortfarande skattegods och upptas i Birger Israelsson jordebok 1351 som en enhet på tre alnar (Aln var ett medeltida jordmätningssmått, här säkerligen syftande på tomtens storlek, vilken i sin tur avgjorde gårdens andel av inägomarken.) Därefter är det tyst om Oknö i källorna. Ön tycks inte hamnat under hospitalet i Okneback, sedermera klostret i Kronobäck. I redovisningen av gammalt klostergods ingår inte Oknö, men däremot Ramsö i form av betesholme. Enligt uppgifter från 1541 kunde Ramsö föda fyra hästar och 10 svin om sommaren, då det fanns ollon, dessutom 20 svin i gärdet om det fanns ollon där. Med tiden hamnar Oknö under Kråkerum. Inte så konstigt eftersom merparten av allt jordagods i Mönsteråstrakten hörde under Kråkerum.

Markskiften

På de tidiga 1700-tals kartorna över Kråkerum är av olika skäl inte Oknö utritat. Den första lantmäterikartan som tar upp också Oknö, är den som upprättades i samband med storskiftet 1777. Bara ett torp är markerat på kartan, men flera omnämns i texten. Torpen har mager sandjord i åkern och samfälld ängsmark. Flera stora åkergården är utritade. ”Oknö en samfälld kringfluten ö bestående av

skäligen gott bete vad södra trakten beträffar, men det övriga mera magert och skarpet, innehåller med Törnsholmen skäligt gott bete.” Torpen berörs ej av skiftet. 1809 delas det Kråkerumsskifte som Oknö hörde under. På kartan redovisas åkergårderna stora och bemängda av odlingsrösen och/eller impediment. Flera av dem ligger så att de skulle kunna utgöra delar av ett tvåsädssystem. Inte heller detta skifte tycks påverka Oknötorparna nämnvärt. Torpen var mot 1800-talets slut, lika stora som flertalet skärgårdshemman med häst och några kor, hushållsgris och får. Skillnaden låg i ägoförhållandena: Oknötorparna ägde inte den jord de brukade och som hyra för den, gjorde de dagsverken på herrgården. Livet tycks ha gått sin gilla gång på Oknö utan några större förändringarna för torparna till långt in på 1900-talet, med ett stort undantag.

År 1872 skiftades Oknö by. Fram till detta datum hade de tre torpen legat på backkrönet ovanför Oknöström, Torrt och bra på krönet och åkerjorden alldeles intill. Trots att skiftet berörde torp och inte som brukligt egna gårdar, var tillvägagångssättet och resultatet fullständigt likvärdigt. Den lilla byn sprängdes; ett torp låg kvar, ett flyttades till Lillö söder om åkergårderna och kallades därefter Oknölund och det tredje flyttades till Oknöns absolut sydligaste del, strax innanför den djupa vik som kallas Kärret invid Kalmar sund. Detta torp kallades därefter Yttre Oknötorpet och brukades fram till 1960, men hade friköpts från Kråkerum redan 1919. År 1880 bodde 20 personer på Oknö, 1930 fanns endast 14 bofasta -lotsarna ej inräknade.

Under 1900-talets början propagerade Hushållningssällskapet livligt för fruktodling på gårdar och torp. Resultatet blev en mycket livaktig och utbredd odling, framför allt i länets norra del. Men idéerna slog rot även på Oknö och framför allt på Oknölund, som vid 1930-talet slut var omgivet av en mäktig, nästan herrgårdsbetonad trädgård.

I samband med en gärdsgårdsuppsättning år 1900 kom elden lös och stora delar av Storön blev lågornas rov. Under många år låg de avbrända områdena under fåfot. Först 1925 återplanterades skog på dem.

Fiske

Vi har sett att såväl åker som äng var magra, betet kanske något bättre. Jordbruket kunde inte bära hela försörjningen. Det kompletterades självklart med fiske. Så långa kuster med direktkontakt med såväl lugna innanvatten som öppet hav, var en självklar guldgruva att ösa ur. Att fiskevattnen varit viktiga och eftertraktade, vittnar ett avtal som slöts mellan Kråkerum och Råsnäs år 1730 om. Avtalet reglerar en delning av dessa vatten, men också det framtida bruket av dem. Allt fiske ska efter 1730 ske i sämja de båda godsens emellan. Det hade enligt avtalet länge varit strid om detta. Till Kråkerum fördes allt vatten i Mönsteråsviken, medan till Råsnäs fördes allt vatten söder om Oknö. En fördelning som består än idag.

I skifteshandlingen från 1777 står inte så mycket om fisket eller delning av fiskevattnen. Men att man trots denna tystnad bemödade sig om vattens avkastning framkommer tydligt ”...att för fisket skull så komme skogen kring Werkholmsudde på intet sätt att nedhuggas enl överenskommelse”. På kartan kallas sundet mellan Oknö och Oknö skär för Oknö hamn. 1634 omnämner

Rhezelius en hamn vid Oknö. Är det denna hamn han menar? Och vad för slags hamn rörde det sig om? Inte någon annanstans på Oknö finns en markerad fiskehamn. Enligt avtalet från 1730 borde bodar, kåser kanske också bryggor ligga på ön norra kust. I arrendet för de tre Oknötorpen ingick nämligen rätt till husbehovsfiske på Kråkerums vatten åtminstone fram till 1907. Delar av fångsten kunde säljas i Mönsterås och inbringa sällsynta kontanta medel. Under 1800-talets senare del stod fiskebodas intill kåserna strax öster om Oknöström. Även på Oknölund fanns en liten fiskehamn med kåser och bodar. Först när paragrafen om husbehovsfiske på Kråkerums vatten upphörde att gälla 1907, beslöt två bröder från Oknölund att försöka sig på fiske på heltid. Uppenbarligen gick fisket bra, eftersom de fortsatte fram till 1935, då en fiskare från Timmernabben tog över. I den äldsta fiskestatistik som upprättats för länet, finns av förklarliga skäl inte Oknö med, eftersom den redovisar yrkesfisket. Ännu fram till slutet av 1930-talet hörde Oknö under Kråkerum.

Kråkerumsfiskarna, dvs fiskelaget från Herrholmarna och Nynäs, fiskade ål med hommor utanför Oknö varje höst. Alla deltog med lika många hommor per fiskare. Man vittjade hommorna varje dag och sålde fångsten gemensamt. På den ekonomiska kartan från 1939 är Oknös kust ställvis stickig som en igelkott att utskjutande ålbroar.

Landvägen

År 1912 byggdes den första bron som skulle förbinda Lillön med fastlandet. Vädrrets makter var hårda och bron måste upprepade gånger byggas om. Sedan dess har det trots svårigheter funnits fast landförbindelse. Sundet mellan Oknö och Lillön var för inte så länge sedan ett sund med rinnande vatten. Landhöjningen i kombination med den ökande uppgrundningen och sedermera även människans hjälp har successivt förbundit de båda öarna. Mellan Ramsö och Lillön har sedan länge funnits en utlagd förbindelse.

Sjövägen

Handelsplatsen Mönsterås har till och från under seklernas gång varit betydande. Det skyddade läget i vikens innersta invid en uråldrig landsväg och vid Lillåns utlopp, närhet till ett rikt uppland och en livligt trafikerad sjöled har säkert varit lokaliseringsfaktorer ner i dunkel medeltid –i alla fall. Med tanke på att det är först under 1900-talets senare del transporter till lands blir de viktigaste, förstår vi att sjötrafiken till och från Mönsterås varit betydande. Mönsteråsviken är dock relativt grund. Samtidigt som landhöjningen gjorde viken grundare, blev fartygen allt med djupgående. Under 1800-talet andra hälft måste större fartyg lastas om ute på redan, eftersom de inte kunde gå in till hamn. För att slippa detta omständliga och fördyrande arbete förvärvade köpingen Mönsterås 1903 ett markområde öster om Oknöström, där man planerade en större hamnanläggning med järnvägsförbindelse in till köpingen. Handelsmännen motsade sig dock detta, och förslaget förföll.

Lotsstation

För att klara den allt intensivare och tyngre vattenburna trafiken in till Mönsterås, förlade Lotsverket 1878 en lotsstation på Oknö. Dessförinnan var det lotsarna på Vällö som ansvarade för trafiken i Mönsteråsviken. Yttersta udden på Oknö var förstas en ypperlig plats för att kontrollera sjötrafiken, men alldeles tom och öde. Det första uppsassningshuset blev klart först 1881. Lotsarna bodde privat inne i köpingen. Några år senare, 1889, restes vid lotsstationen en signalstång med tavla, som blev angöringsmärke för Mönsterås farvatten och överens med lotsuppassningshuset; ”utkiksstugan å Stora Oknö under ett litet träd i ett svag i skogen på samma ö i ungefär N 84 o V. Detta märke leder fritt mellan grunden in till tvärs för Svartö kummel, der lotsen äfven under hård pålandsstorm bör kunna möta”. Ett decennium senare ersattes det gamla stångmärket med ett nytt märke med kula och lina. En upphissad kulkorg visade att stationen var bemannad. Lotsstationen på Oknö växte i betydelse allt eftersom trafiken ökade. 1904 fick lotsstationen egen telefon. 1925 flyttades en förrådsbod från lotsstationen på Skäggenäs till Oknö. Lotsverket, liksom Sjöfartsverket, var flitigt med att återanvända materiel. Längs inloppet uppfördes också fyra gasdrivna fyrar som måste tändas manuellt, men i övrigt var automatiska. Ansvar för att tända fyrarna och putsa linserna åvilade Oknölotsarna. Oknö lotsstation lades ner 1967 och verksamheten flyttades till Oskarshamn.

Färjetrafik

Färjetrafik till Öland har sedan tidigt 1900-tal upprätthållits från Mönsterås inre hamn. Trängseln blev med tiden stor och 1957 anlades med hjälp av ingenjörstrupper från Eksjö den sk T-bryggan på Oknö, för att underlätta Ölandstrafiken. Bara några år senare var emellertid kapaciteten redan för liten. En större bilfärja hyrdes in 1964. T-bryggan måste kompletteras med fyra bottenfasta dykdalber, så att den stora färjan kunde lägga till. Hon visade sig trots allt stor i överkant och fick ofta bottenkänning. Efter några år gick hon på en av dykdalberna som totalförstördes. Trafiken fick ställas in tills skadan reparerats. Ölandstrafiken har därefter skett från centrala Mönsterås, liksom Gotlandstrafiken.

Semesterparadis

Genom en mycket medveten marknadsföring av kommunen i samband med Mönsteråsutställningen 1946, föddes och utvecklades idén om Oknö som ett sommarparadis. Mark köptes in och redan år 1950 invigdes de första kommunägda sommarstugorna, kompletterade med en serviceanläggning av en sällan skådad klass. Men fritidshus på Oknö var egentligen inget nytt. År 1910 hade det första av en rad sommarhus till lotsarna med familj uppförts. Tanken var att lotsfamiljen skulle kunna vara tillsammans under sommaren och personalen slippa frakta sig själva mellan köpingen och lotsstationen varje dag. Vid Lakhamn byggdes 1912 också ett privat sommarhuse.

Och det är väl som sommarparadis namnet Oknö är känt för det stora flertalet och väcker sommarvarma känslor hos många. Expansionen lät inte vänta på sig. Omvandlingen av Oknö från utmark med tre torp till semesterparadis har gått med raketfart och fortsätter ännu. Det talas tom om Oknö som en förebild för andra fritidsanläggningar av samma slag i hela Norden. Fritidshus har byggts och byggts till och många har förvandlats till permanentbostäder samtidigt som åretruntvillor uppförts i allt större utsträckning.

Karolina

Vid 1800-talets slut för namnet Oknö runt vårt avlånga land tack vare Karolina Olsson, senare Karlsson, från Oknö. Karolina var ett medicinskt fenomen; 1875 föll i sömn och först 1908 vaknade hon upp, 47 år gammal. Därefter levde hon ett helt normalt liv och dog 89 år gammal.

Bebyggelse

Den första lotsutkiken på Oknö byggdes av tretumsplank, 16 fot lång, 14 fot bred och tio fot hög från sockel till takfot. Utkiken bestod av ett rum utrustat med kakelugn samt britsar till övernattnig. Gaveln ut mot sjön målades vit och med stora svarta bokstäver skrevs LOTS. För matlagning hade varje lots ett eget kokhus, strax intill utkiken. 1910 uppfördes den första av flera små stugor till lotsarna, så att de sommartid kunde ha familjen med sig ut till Oknö. Den sista lotssommarstugan stod klar 1931. Uppassningshuset renoverades genomgripande 1941, då det byggdes till och försågs med källare och värmeledning. Efter nedläggningen fick husen stå kvar.

Torpen var som torp var mest; små stugor med rum och kök och möjligtvis kammare i bottenvåningen, därtill en liten ladugård och några uthus. Var de målade var det med falurödfärg. Torpen finns fortfarande kvar, i olika stadier av förvandling.

Fritidsbebyggelsen är genomgående barn av sin tid. Alla stugor visar upp sin tids karaktäristiska; exteriör omsorg, storlek, planlösning och inpassning i den omgivande miljön. Volymen är genomgående försiktig med undantag av de till åretruntbostäder ombyggda sommarstugorna och de nya villorna. Alla bostadshus är genomgående låga och klädda med träpanel i alla tänkbara slag och färgsättningar. Variationen inom den givna ramen är oändlig.

Ju äldre hus, desto mindre tycks kraven på riktig trädgård varit, man har nöjt sig med naturtomtens mindre arbetsuppgifter. Mycket av tallskogen har sparats som ridåer mellan hus och mellan grupper av hus. Först med den senaste generationen villor har behov av terrasserade och avskärmade trädgårdar kommit till.

Dagsläget

Alla de tre Oknötorpen finns fortfarande kvar, om än i en mycket annorlunda omgivning. Yttre Oknötorpet ligger kvar på sin plats med uthus och allt. Det används idag som uthyrningsstuga. En liten remsa mark runt om ökar förståelsen. Oknölund har genom åren byggts om och till och är idag en offentlig samlingsplats.

Den gamla lotsstationen är idag fritidshus. Efter många år som kommunalt ägd uthyrningsstuga är den nu privatägd. Lotshamnen ligger strax intill, liksom T-bryggan och det gamla färjeläget i form av enorma betongfundament mellan nya, stora bryggor. Strax intill lotsutkiken finns ytterligare några äldre välbevarade sommarstugor alldeles invid strandkanten.

Största delen av Oknö är idag exploaterad till fritidshus och i viss mån villor. Furuskogen bevaras för att skapa skyddande ridåer och stränderna är helt oexploaterade. Tomterna är relativt stora. Det tycks genom alla år funnits en mycket medveten ambition att inte förvandla Oknö till ett villalandskap rätt upp och ner, utan att behålla stränderna som Mönsteråsbornas egna badplatser inom cykelavstånd. Bilväg finns till alla vrår och krokar. Av det gamla odlingslandskapet återstår inte så mycket, men om man anstränger sig kan man på några olika platser skönja flera generationers brukande av ett landområde.

Trots den enorma exploateringen är märkligt nog delar av Oknö ännu fria, kanske inte orörda, men de skänker natur- och frihetskänsla. Så har man ju hela Östersjön utanför med lång fri sikt.

Skydd och förordningar

Ramsö klass II Natur i östra Småland

Litteratur

Kalmar läns museums arkiv

Lantmäteriets arkiv

Mönsterås köpings lotshistoria. Bernt Åhlund, Stranda 1995-96

Ett småländskt fiskelag och dess organisation. Ivar Modéer, Stranda 1931

Småländska skärgårdsnamn. Ivar Modéer 1933

Oknö förr och nu – minnesanteckningar från en studiecirkel. Stranda 19..

Natur i östra Småland. Länsstyrelsen 1997

Medeltida utskärsfiske. En studie av fornlämningar i kustmiljö. Peter Norman 1993

Känn ditt land, nr 4 Åsen; STF

Det medeltid Småland. Handbörd och Stranda. Olle Ferm och Jan Brunius 1990

Remissutgåva av Kulturminnesvårdsprogram för Mönsterås kommun, 2001

Meddelande rörande Sveriges fiskerier 1-2. Rudolf Lundberg 1883

Färdvägar och sjömärken vid Nordens kuster. Ivar Modéer 1936